

## AYIN, ERKÂN VE ADAP BENZERLİKLERİ AÇISINDAN AHİLİK-BEKTAŞILIK MÜNASEBETİ

M. Fatih KÖKSAL<sup>1</sup>

### ÖZET

Bu yazıda, Bektaşilik erkân ve adabıyla Ahilik erkân ve adabı arasındaki dikkat çekici benzerlikler ve irtibat ortaya konulacaktır. Çalışmamızda Ahilik-Bektaşilik münasebeti üzerine şimdiye kadar yapılan neşriyatta verilen hükümler ve çoğu önyargılı, kaynak ve belgeye dayanmayan âfâki görüşler değerlendirilmeyecektir. Tespitlerimizin temel kaynaklarını, şahsi kütüphanemizde bulunan el yazması İmam Cafer Buyruğu (Şeyh Safi Menâkıbı), Radavî Fütüvvet-namesi, Yâsîn er-Rufâî Fütüvvet-namesi ve bir Bektaşî Fütüvvet-namesi oluşturmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Ahilik, Bektaşilik, ayin, erkân, adap

### AKHİSM-BEKTASHİSM RELATION ACCORDING TO RITE, RULES AND MANNER SIMILARITIES

### ABSTRACT

In this article, striking similarities and boundaries between rules and manners of Bektashism and Akhism will be exposed. In our study objective and biased opinions that opinions are not based on sources and documents in publications until now will be considered. Main sources of our study are Imam Cafer Therules and regulation of Imam Cafer (Şeyh Safi Menâkıbı), Radavî's Futuvvetname, Yâsîn er-Rufâî's Futuvvetname and a Bektashi Futuvvetname which have been located in our personal library.

**Key Words:** Akhism, Bektashism, rite, rules, manners

### GİRİŞ

Hacı Bektaş Veli (ö. 1270)'nin ölümünden sonra, onun etrafında oluşan kült ve inanç sistemi üzerinde kurulan Bektaşilik, kaynağını Horasan Melamiliginden alan, Şamanilik, Hurufilik, Batıniilik ve Şiiik etkilerini tasavvuf potası içinde eritip yepyeni bir hüviyetle ortaya koymuş bir tarikattır (Fıçlalı 2006: 177).

Hacı Bektaş kültünün oluşumu ve yayılmasında, XIV. yüzyılda yetişen, anlattığı menkıbelerle Hacı Bektaş'ı bütün Osmanlı topraklarında tanıtan Abdal Musa'nın büyük bir rolü olmuştur.

<sup>1</sup> Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Kırşehir. mfkoksal@gmail.com

Abdal Musa, dervişleriyle birlikte Osmanlı Beyliğine giderek, Orhan Gazi'nin hizmetinde fetihlere katılmış ve fetihlerde de daha çok Hacı Bektaş'ın menkıbelerini anlatmıştır. Bektaşiliğin bir tarikat hâlini alması, gerçek kimliğini bulması ise XVI. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Bu asırda Hayderilik'ten ayrılan Balım Sultan, Bektaşiliği tarikat hâline getirerek, ona asıl rolünü kazandırmıştır. XVI. yüzyılın sonlarına doğru yoğun Safevî propagandasıyla bugünkü şeklini alan Bektaşilik, 1826'da, Yeniçeri Ocağıyla birlikte ilga edilinceye kadar varlığını sürdürmüştür. Abdülaziz zamanında tekrar canlandırılmaya çalışıldıysa da, yeniçeri ocağının güçlü desteğinden mahrum olması sebebiyle bunu gerçekleştirememiş ve 1925'ten sonra bütün tarikatlarla birlikte kapatılmıştır (Ocak 1992: 373-379; Horata 2005: 529).

Ahilik ise, İslam dünyasında Abbasi halifesi Nâsır Li-dînillâh tarafından kurumlaştırılan "fütüvvet" kurumunun, Anadolu'da XIII. yüzyıldan itibaren millî ve yerli unsurlarla donanmış bir şeklidir. Türk esnafının hayat anlayışına ve dünya görüşüne uygun olması sebebiyle daha çok esnaf zümresi arasında gelişmiş olmakla birlikte esnaf dışından meslek erbabını da bünyesinde barındıran Ahilik, Ahi Evran-ı Veli (1171 [?]-1261 [?]) önderliğinde, başta Anadolu olmak üzere, Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslar'a kadar yayılan sivil bir yapılanmanın adıdır (Köksal 2008: 57).

Ahiliğin Anadolu'da yayılması, Hacı Bektaş Veli'nin çağdaşı olan Ahi Evran tarafından hızlandırılmış, müşterek İslam medeniyetinin fütüvvet kurumu, Anadolu'da onunla birlikte daha millî, daha yerli ve daha özel bir çehreye bürünmüştür. Bu millilik ve yerliliğe en güzel vesikalar Ahi şecere nameleridir. Anadolu'da düzenlenen Ahi şecere-nameleri, daha umumî eserler olan fütüvvet-namelere nazaran, Türk ahiliğine özgü kaynaklar olarak dikkat çekmektedir. Fütüvvet-namelerde Ahi Evran'ın adı anılmamasına karşılık Ahi şecere-namelerinde Ahi Evran büyük bir tazimle anılır, esnaflık ve bu arada özellikle debbağ esnafı adeta kutsanır bir derecede yer bulur.<sup>2</sup>

Ahiliğin bir "tarikat" olup olmadığı meselesi de bu noktada irdelenmesi gereken bir husustur. XIII. yüzyılda Ahilik adı altında çok önemli ve çok yaygın bir meslekî-tasavvufî bekârlar zümresi bulunduğunu bildiren Köprülü-zâde Mehmed Fuad, bunların Osmanlıların ilk zamanlarında mühim bir vazife gördüklerini, bunların fütüvvet mesleğine sahip olup senetlerini Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e kadar götürdüklerini, sufilerin hırkalarına karşılık bunların fütüvvet şalvarı giydiklerini, içlerinde birçok kadılar ve müderrislerin bulunduğunu bu teşkilâtın herhangi bir esnaf topluluğu değil, o teşkilât üzerine istinat eden, akidelerini o vasıta ile yayan bir tarikat sayılabileceğini belirtir (Köprülü 1918: 238-239).

Ahiliği bir "meslekî tarikat" olarak gören Enver Behnan Şapolyo ise Ahilerin diğer tarikat mensuplarından farkını şu cümlelerle ifade eder (1964: 210): *"Diğer tarikatlar tasavvuf hırkası giyerlerken Ahiler ocak başında demir döğüyorlar, tezgâhlarında kumaş dokuyorlar,*

<sup>2</sup> Ahi şecere-nameleri hakkında geniş bilgi için bkz. Köksal 2006; Köksal vd. 2008.

*sağlam mallar satıyorlardı. Bu tasavvuf cereyanının karşısında Türk zekâ ve iradesi bir de iş teşkilâtı kurmuştu. Vakıa bunlar zaviyelerinde ibadet ediyorlar, dinî bir hava içinde yaşamakla beraber iş terbiyesiyle de çok mükemmel yetişmekte idiler.”*

Ahilerin, Bektaşî ve Mevlevîler dışında, dönemin önemli tarikatlerinden Babaî, Rufâî, Kâdirî ve Haydarî tarikatleri ile de türlü münasebetleri ve yakınlıkları olmuştur. Anonim Bektaşî fütüvvetnamelerinin<sup>3</sup>, Ahmed er-Rufâî'ye bağlı bir zat tarafından kaleme alınan Yâsin er-Rufâî Fütüvvetnamesi'nin<sup>4</sup> varlığı; Abdulkâdir Ceylânî'ye sık sık yapılan tazimler ve dualardan ve şecere kayıtlarından Kâdirîlere ait olduğu anlaşılan bir Ahi şecerenamesinin<sup>5</sup> mevcudiyeti, Ahiliğin tasavvuf ve tarikatlerle ilişkisini gösterdiği gibi Ahiliğin başlı başına bir tarikat olmadığına da işaret eden önemli işaretlerdir.<sup>6</sup>

Fakat Ahiliğin tarikatlardan farklı olan tarafları, benzerliklerinden çok daha fazladır ve Ahiliğin özü de asıl bu farklılıklarda yatar. Aslında en temel farkı fütüvvetle Ahilik arasındaki farklılarda aramak doğru olur. Ahiliği fütüvvetle eşdeğer gördüğümüz takdirde bir tarikat olarak kabul etmekte haklı pek çok nokta bulunabilir. Hâlbuki Anadolu Ahiliğinin Arap ve Fars fütüvvetinden oldukça farklılaşmış, yerleşmiş olması, Ahileri yaşanan hayatın daha merkezine getirmiş, tasavvufla olan bağlarını da, hem bir sistem, hem de organizasyon olarak önemli oranda zayıflatmıştır (Köksal 2008: 68).

Ahilik ve tarikatlar arasında şekli bakımdan belirgin bir fark olarak Ahilikteki “hiyerarşik yapı” gösterilebilir. Umumiyetle talibe yönelik öğütlerden oluşan, icazet ve inabet törenlerine mahsus bir takım tercümanlar dışında tarikatların temel ritüellerinden olan “zikir”, “tespih” v.b. törenler Ahilikte yoktur.

Bu eserlerin farklı tarikatlara mensup kişilerce kaleme alınmış olması, Ahiliğin bütün mutasavvıf zümreleri kucaklayan, hoşgörü ve “birlik” esasına dayalı bir yapılanma modeline sahip olduğunun da göstergesidir.

3 Anonim Bektaşî fütüvvet-nameleri, Bektaşîlerin erkân kitaplarındandır. Bu fütüvvet-nameler, başta *Şeyh Müsâ Fütüvvet-namesi* ve *Ca'fer-i Sâdik Fütüvvet-namesi* olmak üzere (Bkz. Sarıkaya 2008) diğer fütüvvet-namelerle büyük oranda benzerlik göstermektedir.

4 Rufâî tarikatine mensup ve Yâsin adında birinin talebesi olduğu için hocasına izafeten *Yâsin er-Rufâî Fütüvvet-namesi* diye bilinen fütüvvet-name, Rufâilerin tarikat âdabını dervişlere bildirmek için yazılmıştır. Bu fütüvvet-namede Ahi fütüvvet-namelerindeki şerbet içme, şed bağlama, şed çözme, okunan tercümanlar vs. aynen yer alır. Yine bu fütüvvet-namede Ahmed er-Rufâî'ye özel yer verilir ve tercümanlarda sık sık adı zikredilir. Söz gelimi şed bağlama töreninin hemen başında müşid şeddi iki ucundan tutarak sâlikin başı üzerine koyduktan sonra “*Destûr yâ Muhammed, destûr yâ şâh-ı vilâyet, destûr yâ seyyid Ahmed*” der. Bkz. Yâsin er-Rufâî, *Fütüvvet-name*, M. Fatih Köksal Özel Kütüphanesindeki yazma nüsha, vr. 4b.

5 Şecere metni için bkz.: Köksal vd. 2008: 83.

6 Köprülü'nün, Şapolyo'nun ve sair tarihçilerin Ahiliğe bir tarikat demeleri, söylediklerimizle çelişmez. Çünkü onlar “bir nev'i tarikat”, “bir meslek tarikatı” gibi muğlak ifadeler kullanarak gerçekten de Batını tarikatlerle pek çok benzerlikleri bulunan Ahiliği tanımlamaya çalışırken devirlerindeki benzeri yegâne sosyal oluşumlar olan tarikatlerle karşılaşıyorlardı.

Türk siyasi tarihinin XIII-XVI. yüzyıllar arasındaki şekillenmesinde Anadolu'da mevcut tarikat veya teşkilâtlardan özellikle Bektaşilik, Ahilik ve Mevleviliğin diğer oluşumlardan daha önde olduklarını ve önemli görevler üstlendiklerini görüyoruz. Ahilik ve Ahilerin bu iki zümreyle ilişkileri son derece önemlidir.

Bu girişten sonra asıl konumuza geçmeden önce bu yazıda ileri süreceğimiz görüş ve varacağımız tespitlerin tamamının şahsi kütüphanemizde bulunan el yazması eserlere, bir başka deyişle birinci el kaynaklara dayalı olduğunu ve sadece bu kaynaklarla sınırlı tutulduğunu özellikle ifade etmekte fayda vardır.

Çalışmamıza kaynaklık eden eserlerin başında Alevî-Bektaşî inancının en önemli kaynaklarından olan. *İmam Cafer Buyruğu* gelmektedir. Buyruk, Bektaşilik erkânıyla ilgili zengin malzeme ihtiva eden bir eserdir. Farklı zamanlarda yazılan nüshalarının birbirinden çok farklı olduğu, hatta pek çoğunun ayrı eserler olduğuna hükmedilecek kadar farklılık arz ettiği de bilinmektedir. *Menâkıb-ı Şeyh Safiyüddin* adıyla da bilinen bu eserde -fütüvvet veya ahilik adı anılmaksızın- fütüvvet erkân ve adabıyla ilgili anlatımlar oldukça fazladır. Hatta Menakıp, aşağıda takdim edeceğimiz bazı noktalar bakımından aynı zamanda bir fütüvvetname karakteri de taşımaktadır.<sup>7</sup>

Ele aldığımız eserlerden ikincisi Radavî Fütüvvetnamesi'dir (Miftâhu'd-dakâyık fî Beyâni'l-fütüvveti ve'l-Hakâyık; telif: 1524). Bu fütüvvet-name, en teferruatlı fütüvvet-namelerden biri, belki de birincisidir.<sup>8</sup>

Çalışmamıza kaynak olan eserlerden üçüncüsü ise müellifi meçhul bir *Bektaşî Fütüvvetnamesi*'dir. Bu fütüvvet-name, Fütüvvet-Bektaşilik ilişkisini, yakınlığını ve bu yakınlığın derecesini doğrudan ortaya koyması açısından çok değerli bir kaynak konumundadır. Fütüvvet-name, bir mecmua içindedir. Bu risaleler mecmuasında Bektaşî Fütüvvetnamesi'nden başka, *İmam Ca'fer Buyruğu*'nun muhtasar bir nüshası, *Kisvetname*, *Silsilename*, *Kitâb-ı Hurûfât* ve bazı Bektaşî şairlerinin şiirlerinden oluşan 21 varaklık bir *Şiir Mecmuası* bulunmaktadır.<sup>9</sup>

7 Eserin nüsha tavsifi: 205x155 mm dış, 170x120 mm iç ölçülerinde, 45 varak (sayfa numarası verilmiş 90 sayfa), her sayfada 24 satır, okunaklı bir rik'a ve ile başlıklar ve kimi kelimeler surh olmak üzere siyah mürekkeple kareli defter kâğıdına yazılmış olan nüsha, sırtı deri, ebru kaplı mukavva cilt içindedir. İstinsah tarihi: 19 Ramazan 1318, müstensih: Tarik-i Bektaşî bendelerinden Karahisarî Es-Seyyid Hâfız Hasan ibni Muhammed Nûri'dir. Asıl metinden (86 shf.) sonra müstensih tarafından yazıldığını sandığımız Hüsnî mahlaslı 6 adet nefes yer alıyor (s. 87-90). Baş: El-hamdü lillâhi Rabbi'l-'âlemin ve'l-'âkıbeti li'l-muttakîn Son: Degme kişinin eline virmeyeler, evliyâ meclisleri yanında okuyalar. Kâtibin dahî hayr duâdan unutmayalar ve's-selâm.

8 Eserin nüsha tavsifi: 120x95 mm dış, 80x45 mm iç ölçülerinde, 64 varak, ilk sayfa 7, diğer sayfalar 10 sütun olmak üzere siyah mürekkep ve nefis bir nesihle aharlı, ince koyu krem kâğıda yazılmış. Kahverengi, miklepli meşin cilt içindeki nüshanın ilk sayfasında tezhipli bir mihrabiye mevcut. Bütün sayfalar altın yaldızla cetvelenmiş. İstinsah tarihi ve müstensih belli değil. Kâğıt ve cilt özelliklerine nazaran XVıı, en geç XVııı. yüzyılda istinsah edildiği söylenebilir. Eser, 18b-82a sayfaları arasında bulunmakta, Fütüvvetname'den önce "Şerh-i Çil Esm'a-i Şer'if" adlı 11 varaklık bir mensur eser ile; "Salavât-ı İstiâre" başlığı altında 6 varaka yazılmış bazı dualar ve evrâd yer almaktadır. Baş: Bismilahirrahmanirrahim Kâl'e-n-nebî sallallâhu aleyhi ve's-sellem ... Son: ... ve sırrını kendünün ve halkun saklaya 9 Mecmuanın muhtevası: 155x95 mm dış, 120x60 iç ölçülerinde, 132 varak, her sayfada 13 satır olup rik'a kırmısı

Ahilik ve Bektaşilikteki erkân ve âdâb hususiyetleri büyük oranda benzeşmekte, hatta çoğu erkân (ritüeller) aynen örtüşmektedir. Bu benzerliklere girmeden önce ifade edelim ki bu konu aslında bir bildiri veya makalenin çapını çok aşan, sebepleri ve sonuçlarıyla kitap boyutlu çalışmayı gerektiren bir meseledir. Burada sadece temel ritüellerdeki benzerlikler üzerinde durulacak, sonuç olarak Ahiliğin Anadolu Türk tarihinde inanç coğrafyasının oluşumunda da ne denli önemli ve etkin olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

## Ortak Ritüeller

### 1. Şed kuşanma / bel bağlamak / kemer-bestelik

Ahiliğin en önemli ritüellerinden olan “bel bağlama”, yani “şed kuşanma” konusu, *İmam Cafer Buyruğu*’nda önemli bir yer işgal etmektedir. Buyruğa göre Hz. Muhammed bir gün Hz. Ali’nin evinde, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin de olduğu hâlde otururken Cebrail a.s. elinde bir “buğday-ı sünbülî şeklinde bir nesne” ile gelir ve nesneyi Hz. Muhammed’in önüne koyar. Hz. Muhammed, elindeki ne olduğunu sorar. Cebrail: “*Yâ Resûlallah bir kemerdir ki Hak teâlâ anı kemâl-i kudretinden yaratmıştır. Ol vakit kim Hz. Âdem (a.s.) cennet içinde seyrân iderdi, bu murassa kemer anuñ belinde idi. Şeytân aña zafer bulmaz idi.*” der ve İblis tarafından kandırılan Hz. Havvâ’nın ve onun hatırı için Hz. Âdem’in yasak buğdayı yemesi ve cennetten kovuluşlarını anlatır (s. 31). Hz. Âdem ve Hz. Havvâ’nın cennet libaslarından tamamen soyundurularak dünyaya indirildiğini, bu murassa kemerin de Âdem’in belinden düştüğünü ve Hz. İbrahim peygamber olduğunda bu kemerin onun beline bağlandığını bildirdikten sonra “*Hâlâ size getürdüm ki Hak teâlâ emriyle senüñ belüñ bağlayam.*” der. Hz. Muhammed iki rekât namaz kıldıktan sonra Cebrail kemeri Hz. Muhammed’in beline bağlar. Daha sonra Hz. Muhammed Hz. Ali’ye hitaben “*Yâ Ali ben de senüñ belini bağlayam, sen dahi Hasan ve Hüseyin’in bellerini bağla ki imamlardır.*” Diyerek Hz. Ali’nin belini bağlar. Hz. Ali, Hz. Hasan’ın, o da kardeşi Hüseyin’in belini bağlar. İmam Hüseyin kendi oğlu İmam Zeynelâbidin’in, o İmam Muhammed Bâkır’ın belini bağlar. Bu silsile, Cafer-i Sâdık, Mûsâ-yı Kâzım, Ali Mûsâ Rızâ, Muhammedü’l-cevâd, Aliyyü’l-hâdi, Aliyyü’n-nakî, Hasanü’l-Askerî, Muhammed Mehdi’nin belini bağlamasıyla sürdürülür (s. 32).

Hz. Ali, peygambere “Başka kimlerin belin bağlayayım?”, diye sorunca Hz. Muhammed on yedi “kemer-beste”nin belini bağlamasını buyurur. Resul’ün işaretiyle beli bağlanan on yedi kemer-besteden sırasıyla Selmân-ı Fârisî, Kanber ve Cafer-i Tayyar’ın belini Hz. Ali bağlar. Diğerlerinin bellerini ise Selmân-ı Fârisî bağlamıştır.

Aynı bilgi fütüvvetnamelerde de vardır. *Radavî Fütüvvetnamesi*’ne göre de Hz. Ali’ye Hz. Muhammed tarafından şed kuşatılmıştır. Radavî’de bu husus, “*Cebrâ’îl Hak teâlâ emriyle cennetden bir taş ve bir ustura ve bir mîkrâz getürdi. Andan Âdem’ün başın trârş itdi. Mîkrâz ile bıyığın artuğın kesdi. Şimdi ol makâmda hâcılar trârş olup kasr iderler. Andan Cebrâ’î a.s. Allâh teâlâ emriyle cennetden bir kuşak getürdi. Eytidi: “Yâ Âdem bu kuşau[a] şedde-i vefâ dirler. Bunu* ile mavi, çok ince, harf (C) filigranlı kâğıda siyah mürekkeple yazılmış. İstinsah tarihi ve müstensihî belli değil. 2a’da “Merhûm Gani Baba’nın hayrât ve vakfidir.” kaydı bulunmaktadır.

senüñ bilüñe kuşaduram, tâ ki ahde vefâ kılasm, ol şeytân-ı racîme uymayasın. Kuşağ-ile bilin bağladır” (vr. 7b-8b) şeklinde aktarılmaktadır.

Bu hususta Radavî Fütüvvetnamesinin Buyruk’tan tek farkı Hz. Muhammed’e kuşağın Mî’râc gecesi kuşatılmış olmasıdır. Hz. Ali’nin Selman-ı Fârisî’nin şeddini bağlaması Radavî’de de kayıtlıdır. 17 kemer-beste Radavî’de de kayıtlıdır ama “Kanber” dışındaki isimler farklıdır.

Bektaşî Fütüvvetnamesi’inde de şed bağlama çok ayrıntılı anlatılır. Sadece tören sonunda müşşidin tâlibe nasihatlarının yer aldığı Őu bölümü buraya nakletmekle yetinelim:

“(…) Andan rehber tâlibiñ tiğbendin çekerek müřşidiñ huzûruna getirüp önüne çökdüre. Andan tiğbend berâber tâlibiñ elin müşşid eline teslim idüp müşşid dahi kıta tutup telkine başlaya. Telkinde beni reşidliğe kabûl itdi[n] mi? diye. Ol dahi itdim diye. Üç kere su’âl (83b) cevâb didikde pîre üç kere estağfurullâh cemi’ günâhlarımla geldim. Hak için hak didikleriñizi hak bilüp bâtil didiğiniñizi bâtil bilüp bağlandım. Müşşid diye ki: On iki imâma îmân getir. Nebiyi bir bil, müřşidiñi pîr bil rehberiñi pîr bil. Yalan söyleme, harâm lokma yeme, harâm içme, gıybet itme, zinâ itme, livâta itme, gördüğüñü ört, görmediğini söyleme. Büyüğüñe hürmet, akrânıña izzet, küçüğüñe Őefkat eyle. Komadığın yerden rızâsız şey kaldırma. Nâ-hak yere el ve dil olma. Dilin tek, belin pek tut. Őerî’atde istivâ ol, tarikatde hâksâr ol, ma’rifetde haberdâr ol, hakikatde nighedâr ol. Hakka tevekkül ol, göñülde tevhid ol. Müřşidiñe rızâ-bende olup sır erenleri tefekkürde ol. Hak’dan ve erenlerden gelen çileyে sabr idüp tahammülde ol.”

Bektaşî Fütüvvetnamesi’nde Şed kuşanma töreni Şerbet içilmesiyle sona erer:

“(…) Çerâğa niyâz, meydâna niyâz, meydân taşına niyâz idüp turalar. Andan müşşidine bu cânı karındaşlar ile musâfaha itdir diye. Rehber dahi tâlibi hâzır olan cânlar ile musâfaha itdürüp tâlib yerine oturup rehber tâlibe bir niyâz idüp andan meydâna çeküp dârda tura. Haklı hayırlı tâlib ide. Müşşid dahi bu tercümânı okuya. Gel ey sâki-yi vahdet sun piyâle[yi] ilâ âhir. Ba’dehu cümle cânlar gerçeğе hû didikde rehber meydâna bir niyâz ide. Andan müşşide, çerâğa, meydân taşına, ortaya oturan (86b) karındaşlara, andan kendü postuna niyâz idüp otura. Andan Őerbeti çekile. Yine girilmiş gibi çıkıla.”

İmam Cafer Buyruğu’nda Selmân-ı Fârisî kemer bağladıklarının her birine birer telkinde bulunmuştur. “Âdâb” bahsine giren bu on iki telkin Şöyledir (s. 33):

- Tövbe eylemek
- Yaramaz işlerden sakınmak
- Nefs murâdın vermemek
- Őehvetden ferâgat etmek
- Hakk’a mutî’ olmak
- İkrârına dürüst olmak
- Gönlünden Őek ve gümânı gidermek
- Hizmetde edeb üzere olmak
- Kendi nefsi için halkdan mikdârını dirîğ etmemek (esirgememek)

*Kimseye kem nazarla bakmamak  
Teslîm ve tevazu ehli olmak  
Daima tevekkül üzere olmak*

Bel bağlamak yedi benddir ve her bendinde bir fayda vardır (s.33)

1. bend: *Buhlî bağlar, sehâveti açar*
2. bend: *Hırsı bağlar, zühdü açar*
3. bend: *Cehli bağlar, ilmi açar*
4. bend: *Şehveti bağlar, lezzeti açar*
5. bend: *Tokluğu bağlar, açlığı açar*
6. bend: *Haramı bağlar, helâli açar*
7. bend: *Şeytânı bağlar, rahmânı açar*

Şeyh Safî Menâkıbî'na göre "Miyân-bestenün şeddinde on iki nesne bağlanır, on dört nesne açılır." Herkesin bilmesi gereken bu nesnelere "bağlı" olması gerekenler şunlardır:

1. Gözi bağlu gerek; Kendü aybından gayrı kimsenün aybın görmeye. Settâr sıfat ola, göziyle gördüğünü etegiyle örte.
2. Kulağı bağlu gerek; yaramaz haberleri ve gıybet sözi işidüp dinlemeye
3. Dili bağlu gerek; üstâdi yanında dil olmaya
4. Eli bağlu gerek; kimseneye el olmaya ve bir nesneyi komadağı yerden dest-i dırâzlık idüp götürmeye
5. Gönlü bağlu gerek; Hak'dan gayrıya meyl-i muhabbet itmeye
6. Hırsı bağlu gerek; tama' gâlib olmaya
7. Nefsi bağlu gerek; nefesine zebûn olmaya, şehvin elinde biçâre, zelil olmaya
8. Boynu bağlu gerek; davet olunan yere muhâlefet itmeye
9. Gazabı bağlu gerek; kimesne ile da'vâ' ve nizâ' itmeye
10. Beli bağlu gerek; gayret kuşağıyla Hak'dan gayrı kimseneye ihtiyâc yüzün göstermeye
11. Ayağı bağlu gerek; yaramaz yerlere varmaya
12. Sıdkı bağlu gerek; yapuşduğı yerde muhkem dura, i'tikâdı muhkem ola.

Miyân-bestenin açık olması gereken on dört nesnesi şöyledir (s. 34):

1. Sofrası açık gerek<sup>10</sup>
2. Kapusu açık gerek; gelen mihmâna izzet, hürmet ve hizmet eyleye.<sup>11</sup>

10 Burada Hz. Ali'den bir olay nakledilir: Günlerden bir gün birkaç kişi Hz. Ali'ye gelerek ondan keramet göstermesini isterler. Hz. Ali, Kanber'e "Yâ Kanber sofrâ getir." der. Adamlar, "Karnımız toktur, senden bir kerâmet bekleriz." derler. Hz. Ali bu sefer "Yâ Kanber, Zülfikarı getir, bunlara kerâmeti göstereyim." diyince korkan adamlar, Ali'nin heybetini görünce bilip anlarlar ki keramet, sofrâ çekmektir.

11 Burada da Hz. Muhammed'den Hz. Ali'ye vasiyet edildiği belirtilen "Yâ Ali, konuğu hoş tut. Bir kişinün evine konuk gelse kendü rızkını bile getürdüğü vaktin ol ev sâhibinün cümle günâhlarını bile götürür. Hak emriyle ol günâhları ferîştehler denîze dökerler. Hâlâ denîzlerün böyle acı olmasına sebeb ol durur." sözü nakledilmektedir.

3. Gönli açık gerek; Dâim güler yüzlü ola, kimseneye ekşi surat göstermeye.
4. Dili açık gerek; dâim zikir ü tesbih eyleye ve hem tatlu söyleye, halkı diliyle toylaya. Şîrin sözleri ola, kimsenün gönlin ağrıtmaya
5. Hulki açık gerek. Cüz'î nesne için kakıyup tarılmaya. Suyın gazab odı üzerine döke. Sabr eyleye.
6. Lutfi açık gerek. Katına gelen âdemün her ne hâceti varsa kâdir olduğu kadar bitüre.
7. Keremi açık gerek. Kerem ıssı, mürüvvet sâhibi ola. Kimsenün sözün redd itmeye.
8. Sehâveti açık gerek. Bu tarîk içinde olan kimesne eli açık, cömerd ve sehî ola. Kâdir olduğu deñlü mukassir olmaya.
9. Eli açık gerek.
10. Gözi açık gerek. Her neye bakarsa ibret nazarıyla baka. Hakk'un hikmetini ve kudretini müşâhede eyleye.
11. Kulağı açık gerek. Her sadâ kim işidür, cânib-i Hak'dan anı nidâ bile ve her sözden bir hisse ala.<sup>12</sup>
12. Alnı açık gerek. Ya'ni toğrı ola. Yol içinde müstakim ola. Şer'iate ve tarîkate muhâlif bir iş itmeye kim halk içinde anuñ için hicâb düşmeye ve utanmaya.
13. Kademi açık gerek. Da'vet idilen yerden muhâlefet itmeyüp vara. Ol da'vete icâbet göre. Hazret-i Resûli bir koyun paçasına da'vet itseler varurdu.
14. İbksı açık gerek. Evliyâyâ tâlib olan kişi i'tikâdın muhkem itmek gerek, sıdk ile evliyânun etegin tutmak gerekdür.

*Radavî Fütüvvet-namesi'*nde de kayıt şöyledir (35a-37a):

*"Ali Kerremullâh eydür: Miyân-bestenün şeddinde kaç nesne bağlanur ve kaç nesne açılır. Ol kim bağlanmışur on ikidür, ol kim açılır on dördür."* Bundan sona Radavî'de de aynı maddeler çok küçük farklılıklarla sıralanır.

Bektaşilikte "tiğbend" bağlama denen ritüelin üstelik teferruatı da dâhil olmak üzere fütüvvetteki "şed bağlamak"tan hiçbir farkı yoktur. Ayrıca yukarıda ifade edilen "açık ve kapalı olması gereken nesnelere" bahsi de fütüvvet-namelerle hemen hemen aynıdır.

## **2. "Tâc ve hırka" giymek:**

Tâc ve hırka Bektaşiliğin temel sembolleri arasındadır. Öyle ki sadece tac ve hırka giyme erkânı üzerine Tâc-name, Kisvet-name adında müstakil eserler kaleme alınmıştır. Radavî Fütüvvet-namesi'ne göre tac ve hırka giyme Fütüvvet erkânında da vardır: "... ve andan tâc ve hırka giydürürler. Ve yol atası ve yol karındaşı tutarlar ve kuşak kuşadurlar. Tuğ ve alem virürler. Andan sonra seccâdeye geçürürler, ba'dehu helvâ bişürürler ve birbirine lokma sunarlar." (Radavî yz.: vr. 10b)

<sup>12</sup> Burada şöyle bir ibare de bulunmaktadır: "Resûl a.s. eyü yatlu sözlerle fal tutardı. Ne işe başlasa aña göre mübâşeret iderdi."



### 3. Tıraş erkânı:<sup>13</sup>

Bunların devamında Radavî'de fütüvvet erkânının temel ritüelleri olan “Bir şehirden bir şehre helva göndermek, tıraş, tâc ve hırka, pîr tutmak, yol atası ve yol karındaşı tutmak, tercüman söylemek, helva-yı cüfne sunmak ve bahş eylemek, tuğ ve alem almak” gibi erkânların Hz. Âdem ve Cebrâil'den kaldığı bildirilir (Radavî yz.: vr. 11a).

### 4. Meydan süpürmek, sofrâ çekmek, şerbet içmek erkânları; tercümanlar:

Bektaşilikteki ikrar erkânından önce meydan süpürülmesi, sofrâ çekmek ve tören sonrası şerbet içmek ritüelleri de Ahilikle Bektaşilik erkânında dikkat çekici benzerliklerdir. Şerbet konusunda tek fark, Ahilerde şerbetten anlaşılan “tuzlu su” iken Bektaşilerde bal şerbetidir.

Şerbet tercümanı Bektaşî Fütüvvetnamesi'nde şöyledir:

*“Allah Allah Hak erenler haklı hayırlısın vire, didâr ile müşerref eyle[ye]. Didikleri şerbet Hazret-i Şâh-ı Velâyet âb-ı Kevser eyleye, kandura. Ömürleri uzun ola. Âhir âkıbetleri hayr ola. Kutbu'l-ârifin Hâcî Bektâş-ı Veli gerçekler keremine sâki-i Kevser demine hû diyelim. Ba'dehu hizmet-i sâki hayırlısın ola. (80a) Allah Allah Haklı hayırlısın vire. Didâr ile müşerref eyleye. İtdiği himmet müşâbehesinde Hazret-i Şâh-ı Velâyet kerem eyleye. Didârlarından ayırmaya. Gerçekler keremine hû diyelim.”*

Bu bahsi kapatırken, çalışmamızı sadece şahsi kütüphanemizde el yazması nüshası bulunan eserler üzerinden hazırladığımızı altını çizerek hatırlatmak istiyoruz. Zira bu konu, yani Ahilik ile Bektaşilik arasındaki erkân ve adap hususiyetlerinin benzerlik ve karşılıklı etkileşimleri meselesi, daha geniş platformlarda -kitap, doktora tez çalışması vb. gibi- üzerinde durmaya değer, önemli ve çok kapsamlı bir konudur. Ahi ve Bektaşî şecere-nameleri, erkânnameler, tercümannameler, fütüvvetnameler, tâcnameler, kisvetnameler gibi bu konuda kaynaklık edebilecek pek çok eserin gözden geçirilmesiyle, bir kısmını aşağıya aktardığımız, bu etkileşimin ne surette olduğu problemi de kesin hatlarla belirlenmiş ve çözülmüş olacaktır.

### Erkân ve Adap Benzerlikleri Hususunda Çağdaş Kaynakların Yorumları:

Ahilik ve Bektaşilik arasındaki erkân ve adap benzerlikleri ve bu benzerliklerin kökenleri hakkında fütüvvet konusunda bizde ilk önemli çalışmaların sahibi olan Abdülbaki Gölpinarlı ve Fuad Köprülü'nün yorumlarıyla konuya ışık tutmaya çalışalım.

Abdülbaki Gölpinarlı, Fütüvvetin oluşumunda Şia kaidelerinin tesirinin açık olduğunu, Bektaşiliğin ise başta tercümanlar olmak üzere Fütüvvet erkânından birçok unsuru bünyesine kattığını ifade etmektedir (Gölpinarlı 1950: 57-58). Yani Gölpinarlı bir anlamda Fütüvvet ve Bektaşilik arasında karşılıklı etkilenme olduğunu ifade etmektedir.

13 Bir başka Bektaşî Fütüvvetnamesi olan Ca'fer Sâdik Fütüvvetnamesi'nde tıraş erkânının, adeta berber esnafına ait bir fütüvvet-name şüphesi uyandıracak derecede yer kaplamaktadır (Sarıkaya 2008: 15)

Ne var ki bu gerçekten karmaşık konuda Gölpınarlı'nın net bir hükme varamadığını görüyoruz. Yukarıdaki tespitinden sonra Gölpınarlı;

“... Bektaşilerle fütüvvet ehli arasındaki yakınlığı, daha doğrusu Bektaşilerin fütüvvet ehli şiarını aynen benimsediklerini gösterir.” demektedir (Gölpınarlı 1950: 67).

Ancak bundan da sonra “*tığbend bağlama, meydan süpürülmesi, eşik ve kabul tercümanları, tâlibi mürşide salavat ile teslim etmek, tövbe, on iki imama salavat, telkin ve şerbet sunma erkânının Bektaşiliğe fütüvvet erkânından geçtiğini, Kalenderilikten geçen traş erkânıyla halifeye sofraya, tuğ, çerağ ve alem verilmesi ve hırkayla tennûre*”nin de Bektaşilikten fütüvvet erkânına geçen şeyler” olduğunu ifade etmektedir (Gölpınarlı 1950: 67).

Yine devamla “*Esasen Alevilikteki musahip ve pîr tutmak, halîfelik ve mürebbilik de Ahilikten alınmadır.*” diyen Gölpınarlı (Gölpınarlı 1950: 68) bu cümlelerinden biraz sonra “*Hâsılı, Bektaşilerle Aleviler, ahıllarla o kadar karışmışlardır ki inanış ve bilhassa erkân bakımından aralarını ayırd etmek çok güçtür.*” diyerek bu probleme işaret etmektedir.

Gölpınarlı aynı eserinde konuyla ilgili nihayet “*Esasen XV-XVI yüzyıllarda Alevilik ve her hâlde bundan önce de teşekkül devresini tamamlayamamış olan Bektaşilik, fütüvvet erkânının birçok noktalarını almak ve bilhassa tercümanlarını tamamıyla benimsemek sûretiyle usul ve erkânını kurmaya başlamış ve sonradan Alevî ve Bektaşiler tarafından birçok fütüvvet-nameler yazılmıştır.*” diyerek Bektaşiliğin neredeyse bütün erkânının fütüvvetten geçtiği gibi bir değerlendirmede bulunmaktadır (Gölpınarlı 1950: 58).

Ancak bu tespitlerin ne derece isabetli olduğu derinlemesine tahkike ihtiyaç duyulan bir mesele olarak önümüzde durmaktadır.

Gölpınarlı'nın, son derece önemli ve alanında büyük bir boşluğu dolduran bu çalışmasında Ahilik-Bektaşilik münasebeti hususunda ileri sürdüğü görüş ve değerlendirmelerinde biri de “bütün fütüvvet ehlinin Alevî olduğu”na dair görüşüdür (Gölpınarlı 1950: 57-58). Muallim Cevdet'i fütüvveti Sünni karakterli bir sistem olarak göstermeye çalışmakla suçlayan Gölpınarlı sonuç olarak şu kanaate varmaktadır: “*Hâsılı, fütüvvet ehli Şii yahut müteşeyyi' bir tâifedir. İnanışları hurafelerle karışiktir. Yolları tamamıyla Bâtını bir karakter taşır.*” (Gölpınarlı 1950: 62).

Fuad Köprülü ise Fütüvvet ile Bektaşilik erkânı arasındaki benzerlik hususunda şöyle demektedir:

“*Biz, Bektaşilik ve -ondan pek az farklı olan- Kızılbaşlıkla Ahilik arasında âyin ve erkân itibarıyla büyük bir müşâbehet görmekteyiz. Binâenaleyh Ahilerin sekizinci asır sonlarında Bektaşî adını alarak silsilelerini Hacı Bektaş Veli'ye isnad ve îsâl etmeleri bize göre baîd bir ihtimal değildir. Bu ihtimal kabul edilmese bile, her hâlde Ahilik'in Bâtını mâhiyeti inkâr edilemez. Fütüvvet hakkında yukarıdan beri zikrettiğimiz müteaddid kaynakların esaslı bir tahlili, öyle zannediyoruz ki bu faraziyyeleri teyid ve takviye edecektir.*” (Köprülü 1918: 242)

Bu hususta doğruluğundan şüphe edilemeyecek bir nokta varsa bu iki inanç sisteminin temelleri Hacı Bektaş Veli ve Ahi Evran dostluğuna dayanan bir yakınlık ve etkileşme içinde süregeldiği ve bu iki müessesese arasında bir çatışma veya huzursuzluğun hiçbir vakit görülmediğidir.

Çalışmalarını Fütüvvet-Bektaşılık konusunda yoğunlaştıran bilim adamlarımızdan Prof. Dr. Saffet Sarıkaya'nın şu cümleleri, konuyu berraklaştırması açısından oldukça önemlidir (Sarıkaya 2007: 44):

*“Kurumsal zaman bakımından daha önce olan fütüvvet / ahi teşkilâtının sadece âdâb ve erkân bakımından değil, çeşitli gelenek ve inanç motifleri bakımından da Bektaşî ve Alevî kültürünü etkilediği anlaşılmaktadır. Ahi şedd (bel) bağlama törenleri kısmen değişikliğe uğrayarak Bektaşî ve Alevî zümreleri tarafından benimsenmekle kalmamış, şedd ile ilgili geleneksel temellendirmeler de bu zümrelere tarafından büyük ölçüde kabul edilmiş, silsileler bu gelenekle birlikte yâd edilmiş, törenleri süsleyen tercüman ve gülbenkler aynı şekilde terennüm edilmiştir.”*

## SONUÇ

Selçuklu ve Osmanlı dönemi Anadolu'su muazzam bir kültürel birikimin taşıyıcısı olmuştur. Bu birikimde tasavvuf ve tarikatların katkısı inkârı mümkün olmayan bir gerçektir. Özellikle Horasan menşeli ve kendilerini Ahmed Yesevi bağlısı olarak tanıtan, yani Türk mühürlü tarikatler, XIII. yüzyıldan itibaren siyasî oluşumlarda da hep mühim roller üstlenmişlerdir.

XIII-XVI. yüzyıl arasındaki Türk siyasi tarihinin şekillenmesinde bu tarikat veya teşkilâtlardan özellikle Bektaşılık, Ahilik ve Mevlevîliğin diğer tarikat ve oluşumlardan daha önde ve önemli görevler üstlendiğini görüyoruz. Bildirimize konu olan Ahilik ve Bektaşılık ise hem adap ve erkân hususiyetleri, hem de toplumsal düzen üzerindeki tesirleri bakımından ilginç benzerlikler gösteren iki oluşum olarak dikkat çekmektedir.

Öncelikle şunu ifade etmeliyiz ki, gerek Osmanlı'nın kuruluşu öncesinde, gerek kuruluş döneminde ve gerekse sonraki dönemlerde Bektaşılık ve Ahilik, toplumsal dokumuzun iki güzel rengi, iki zenginliği olmuş, devletle münasebetlerinde makul ve “birlik” düşüncesine gönülden bağlı kalarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Horasan kaynaklı bu zenginlik, bir mozaik değil ama muazzam ve dengeli bir halita oluşturuyordu. Bu halita aynı zamanda devleti kuran iradenin toplumsal dinamiklerini oluşturuyordu.

İşte bu çalışmamızda tespitte çalıştığımız Bektaşılık ve Ahilik arasındaki erkân ve adap benzerlikleri de elbette tesadüfî değildir. XVI. asırdan önce henüz tamamıyla kurumlaşmamış bir inanç sistemi olan Bektaşılık demek ki hemen bütün ritüellerini fütüvvetten almış, onları kısmen değiştirmiş fakat büyük oranda muhafaza etmiştir. Ama Köprülü'nün kendisinin de ihtiyatla dile getirdiği *“Ahilerin sekizinci asır sonunda (yani XV. yy. başlarında) Bektaşî adını aldıkları”* tespitine katılabilmek mümkün değildir. O hâlde Ahilerin ilerleyen dönemlerde zuhur etmemesi gerekirdi. Hâlbuki bütün Anadolu'da Xx. asır başlarına kadar Ahi birlikleri varlıklarını şu veya bu şekilde devam ettirdikleri iyi bilinmektedir.

Bütün bunlar bize, Ahilik kurumuna, Ahi ocaklarına salt bir esnaf örgütlenmesi veya yalnızca bir takım ahlâki prensipleri vaz' eden bir kurum olarak bakmamızın eksik olacağını gösteriyor. Çünkü Ahilik, bunların yanı sıra Bektaşilik gibi Anadolu coğrafyasının uzun yıllar en önemli ve en yaygın bir tasavvuf cereyanına da kaynaklık etmiş, güçlü teşkilâtı ve "insanlık bilimi" denilebilecek sistemiyle Anadolu inanç coğrafyasının şekillenmesinde de birinci derecede rol oynamış bir kurumdur.

## KAYNAKLAR

- Fırlah, Ethem Rûhi (2006), *Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir.
- Gölpınarlı, Abdülbaki, "İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, C.11, S. 1-4 (1949-1950), s. 2-354.
- Horata, Osman (2005), "Osmanlı Toplum Yapısının Temel Dinamikler: Mevlevilik, Bektaşilik ve Ahilik", *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu*, 12-13 Ekim 2004 – Kırşehir, G.Ü. Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yay., Haz.: M. Fatih Köksal, C.1, s. 528-539.
- Köksal, M. Fatih (2008), *Ahi Evran ve Ahilik*, 2. Baskı, Kırşehir Valiliği Yay., Kırşehir.
- Köksal, M. Fatih, Orhan Kurtoğlu, Hasan Karaköse, Özer Şenödeyici (2008), *Kırşehir Müzesi'ndeki Ahilik Belgeleri (Ahi Şecere-nameleri, Beratlar, Vakfiyeler)*, Kırşehir Valiliği Yay., Kırşehir.
- Köksal, M. Fatih, "Kırşehir Müzesi'ndeki Ahi Şecere-nameleri", *II. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu – Bildiriler 13 Ekim 2006 Kırşehir*, Haz. M. Fatih Köksal, Ahi Evran Üniversitesi Ahilik Kültürünü Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2007, s. 313-324.
- Köprülü-zâde Mehmed Fuad, "Ankara ve Ahiler", *Hayat*, S.21 (1927), s. 402-403.
- Köprülü-zâde, Mehmed Fuad (1918), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1992), "Bektaşilik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.5, s. 373-379.
- Sarıkaya, Saffet (2008), *Fütüvvetname-i Ca'fer Sâdık*, Horasan Yayınları, İstanbul.
- Şapolyo, Enver Behnan (1964), *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul.